

SKUM

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA IZOBRAŽEVANJE,
ZNANOST IN ŠPORT

EVROPSKA UNIJA
EVROPSKI
SOCIALNI SKLAD
NALOŽBA V VAŠO PRIHODNOST

Razvijanje sporazumevalnih zmožnosti s kulturno-umetnostno vzgojo

Vzgoja s pomočjo umetniških izkušenj v projektu SKUM

Robi Kroflič

Projekt SKUM – predavanje za umetnike
Ljubljana, 17. 4. 2018

Umetnosti ne moremo poučevati, temveč se moramo z njo srečevati, jo izkusiti, jo približati na različne načine, ne samo z diskurzom znanja, jo doživeti. (A. Bergala, *Vzgoja za film*)

Umetnost ni tista, ki se mora približati mlademu občinstvu – ono je tisto, ki mora priti do nje, čeprav se lahko počuti zmedeno. Pri tem lahko pomaga, če učitelj o filmih, ki jih ima rad, govori s polno iskrenostjo in z delom otroštva, ki ga nosi v sebi. Predvsem pa brez pedagoškega pokroviteljstva. (A. Bergala, *Intervju za Dnevnik 2017*)

Posredujemo lahko moralne norme (discipliniranje) in izobrazbo (izobraževanje), vzgajamo/omikamo pa lahko človeka le z omogočanjem doživetij. Najlažja pot za omogočanje doživetij je poleg neposredne življenjske izkušnje genialna umetnina, ki pretvarja doživljaje umetnika v sporočilni jezik, tako da so ti doživljaji dostopni sprejemnikom umetnine. Omogočanje doživetja je končna meja vzgojljivosti človeka, umetnost pa zato vrednota na sebi, ki omogoča vzgojno vplivanje brez ekscesne indoktrinacije. (R. Kroflič)

»Razvnel jo je kot pečico, s temi svojimi metaforami...« (Massimo Troisi, Michael Radford (1994) *Poštar (Il Postino)*)

Struktura predavanja

- Teoretični del
 - Zakaj današnji zagovor kulturno-umetnostne vzgoje pogosto zgreši bistvo problema?
 - Kako okrepiti zavedanje pedagoškega pomena umetnosti zaradi umetnosti?
 - Razumevanje sporočila zgodbe kot pot do sebe (P. Ricoeur)
 - Subjektifikacija oziroma aktiven in odgovoren vstop v svet preko umetnosti (G. Biesta)
- Praktični del
 - Nekaj primerov pozitivnih učinkov umetniške izkušnje na otroke/mladostnike
 - Oblike in metode dela z umetniško izkušnjo v vrtcu/šoli v luči dveh ključnih kakovostnih elementov umetnine
 - Pomen vrtca/šole kot kulturno-umetniške institucije
 - Spreminjanje didaktičnih pristopov
 - Načela sodelovanja umetnika in pedagoškega delavca

Teoretični del – misliti umetnost in kulturno-umetnostno vzgojo

(Matej Peljhan – Metamorfoze)

(Matej Peljhan – Čez most)

Zakaj današnji zagovor kulturno-umetnostne vzgoje pogosto zgreši bistvo problema?

- Utilitarizem konca 19. stoletja umetnost postavi na obrobje šolskih programov (H. Spencer)
- Zadnjih 30 let mednarodni dokumenti UNESCO, OECD, EU propagirajo vzgojo z umetnostjo za doseganje kompetenc, potrebnih v 21. stoletju – vzorčen primer P. Collard:
 - umetnost razvija veščine, ki so pomembne za zaposlitvene zmožnosti v 21. stoletju, kot na primer radovednost, ustvarjalnost, domišljijo, delovno disciplino in sodelovanje, poleg tega pa vzgoja z umetnostjo pomeni, da učeči se osebi damo glas, da je soudeležena v poučnem pogovoru

- Poleg utilitarizma je po P. Abbsu razlog za izginjanje vzgoje iz umetnosti progresivizem s psihologizacijo vzgoje z umetnostjo
 - progresivizem je ustvaril »psihološko paradigmo sedanjika«: osebnega učenja, neposrednih, spontanih procesov s čim manj vmešavanja formalnega poučevanja, razvoj kompetenc za uspešno prilagoditev družbenim zahtevam
 - umetnosti so zavezane splošnim procesom učenja, ki naj bi usmerjali otrokov psihološki razvoj
 - vloga učitelja se omeji na vlogo mediatorja sproščanja otrokove notranje ustvarjalnosti preko samo-odkrivanja in samo-izražanja, hkrati pa se ukinja pomen poučevanja umetnosti. S tem postaja učitelj vse bolj terapevt, ki otroku zagotavlja pogoje za samo-izražanje in psihološko prilagajanje zahtevam družbenega okolja

Peter Abbs (2003). *Against the Flow. Education, the arts and postmodern culture*. London and New York: RoutledgeFalmer, Taylor & Francis Group.

- G. Biesta opozori, da gre v teh projektih v resnici za izginjanje umetnosti iz vzgoje in za izginjanje vzgoje v umetnosti, kot se pojavlja v šolah
 - Zahtevana instrumentalizacija pomena umetnosti (za razvoj jezikovnih, matematičnih, naravoslovnih kompetenc ter empatije, morale, kreativnosti, kritičnega mišljenja, vztrajnosti, razvoja možganov itn.) pomeni zanikanje pomena umetnosti. »Kje je raziskava, ki kaže, da bomo postali boljši glasbeniki, če se bomo učili matematiko, in boljši plesalci, če se bomo učili fiziko?«
 - Izginjanje vzgoje iz umetnosti je povezano z idejo, da mora umetnost otrokom omogočati ekspresijo, izražanje lastnega glasu, pomenov, identitete. A izražanje glasu je le prvi korak, drugi mora biti povezan z vprašanji, ali je ta glas rasističen, destruktiven, egocentričen. Pedagoška kakovost umetniškega sporočila tu ni estetska, ampak eksistencialna kakovost tega, kar je izraženo, kakovost, ki se nanaša, kako lahko otroci in mladostniki bivajo dobro v svetu in s svetom.

Gert Biesta (2017) *Letting Art Teach*. Arnheim: ArtES Press and author.

Kako okrepiti zavedanje pedagoškega pomena umetnosti zaradi umetnosti?

- Vzgojni ideal umetnosti zaradi umetnosti v fenomenologiji in v duhoslovni pedagogiki
 - Vloga umetnosti je v tem, da oblikuje
 - Skupni čut (*common sense*), ki nam omogoča razumeti sporočila duhovne tradicije, torej temeljne vrednote in cilje človeka/človečnosti
 - Takt za praktično delovanje, kot nam ga narekuje moralni čut
 - Sodbe okusa, ki nam omogočajo uživati v estetskih pojavih (lepem) (H. G. Gadamer)
 - Ima pa umetnost v duhoslovni pedagoški tradiciji še en izjemen pomen
 - Duhovnega razvoja namreč ne dosežemo z discipliniranjem in izobraževanjem oziroma s posnemanjem, ampak z delovanjem in preko njega z oblikovanjem takta kot »občutljivosti in čutečnosti za položaje in ravnanje v njih, za katere nimamo nobenega znanja na podlagi obćih načel.« (H. G. Gadamer, *Resnica in metoda*)

- »Ono, po čemer se vzgajanje vedno razlikuje od dresiranja in od ustrahovanja, je pri vsakem človeku isto, t.j. notranje doživetje, da je neko dejanje pošteno, da nekaj smem, da je nekaj dovoljeno, da je nekaj prav ali je napačno. Človek, ki je uspešno sprejel vzgojni vpliv, od kjerkoli je že prišel, pa da je bil hoten in zavesten ali nehoten in slučajen, je doživel v sebi neko zagledanje, neko odkritje, neko osebno spreobrnjenje, pri katerem se mu je njegova življenjska pot pokazala v novi luči, v luči neke nove vrednote, v luči religioznega odnosa do Boga, odnosa do sočloveka, v luči etičnosti itd.« (Gogala, *Življenje in vzgajanje*)

- Sodobne vzgojne teorije
 - Za moralno samopodobo je ključna primarnost odnosa skrbi za sočloveka, v katerem se vzpostavi zmožnost empatične potopitve v sočloveka in motivacijski premik, v moralni vzgoji pa igrata enako pomembno vlogo »subjekt« in »objekt« skrbi (*Etika skrbi*)
 - Zato sta v umetniškem doživetju pomembni identifikacija gledalca/poslušalca z akterji upodobljene zgodbe in grajenje lastnih pomenov – lastne zgodbe
 - Moralna odgovornost je oblika spoštljivega odnosa do obličja drugega kot drugačnega, kakor tudi do celega sveta in njegove preteklosti (*Etika obličja*)
 - Spoštljivost dosegamo s potopitvijo v imaginarno izkušnjo umetnine

- Poslušanje sogovornika je izražanje dobrodošlice in odprtosti za različnost, pozitivno sprejetje pomena pogleda druge osebe. Od nas zahteva globoko zavedanje in hkrati suspenz lastnih stališč in predvsem predsodkov; zahteva pripravljenost na spremembo (*Pedagogika poslušanja*)
 - Pomen vstopanja v „drugo“ umetnine, še preden jo v celoti razumemo
- Človek lahko ozavešči svoje sebstvo in moralno samopodobo samo preko odnosov in dejavnosti, ki zahtevajo sodelovanje v socialni sredini (*Odnosna pedagogika*)
 - Pomemben je tudi odnos z možnimi svetovi, ki jih razkrivajo imaginarne umetniške izkušnje
- Najbližja pot do sebe je preko drugega (*Narativna hermenevtika*)

- Celovit induktivni model vzgoje predpostavlja:
 - razvoj *odnosne odgovora-zmožnosti* in *normativne naravnosti* k pro-socialnim dejavnostim
 - razvoj *občutka spoštovanja* do konkretne osebe (in njenega obličja) ter do dejavnosti v skupnosti
 - *zavedanje etičnih načel in humanističnih zahtev*, ki zadevajo človekove pravice in ekološke vrednote ter učenje, kako jih uporabiti kot osnovo demokratičnega dogovarjanja in reševanja medosebnih konfliktov

(Kroflič, R. (2007). *Vzgoja za odgovornost onkraj razsvetljenske paradigme*)

- Vzgoja s pomočjo umetnosti kot induktivne prakse
 - če spodbujanje pozitivnih izkušenj odnosov naklonjenosti in prijateljstva bistveno prispeva k rasti prosocialnih zmožnosti, je umetniška izkušnja po svoji strukturi nekje med konkretno odnosno izkušnjo in posredovanjem vrednot oziroma pogledov na dobro in zlo (Kroflič, *Hermenevtika fotografske zgodbe*)
 - umetniška izkušnja ne „razlaga“ morale, ampak nam priskrbi konkretne primere moralnega delovanja (Kearney, *O zgodbah*)

Dve ključni značilnostih umetniške izkušnje

- Umetnine kot **simbolne upodobitve** eksistencialno ključnih življenjskih izkušenj v različnih umetniških jeziki, ki jih zaznamujejo **ustvarjalnost domišljije** (Kant) in **igrivost** upodabljanja (Gadamer), te pa omogočajo **izkustveno** (Dewey), **induktivno** (Aristotel), **hermenevtično** (Gadamer) spoznavanje sebe in upodobljenega sveta
- Umetniški dogodek kot **doživet način vstopanja v svet**, torej umetnost kot posebna življenjska praksa, v katero smo **vključeni s celim telesom** (Merleau-Ponty) in s katero lahko celo **spreminjamo/izboljšamo položaj sebe-v-svetu** (Pallasmaa)

- Ti značilnosti izpostavita dva osrednja pedagoška pomena umetniške izkušnje
 - hermenevtično razumevanje pomena sporočila
 - razvoj aktivne in odgovorne drže posameznika v svetu, ki jo Biesta označuje s konceptom subjektifikacije

Razumevanje sporočila zgodbe kot pot do sebe preko Drugega (P. Ricoeur)

- Kar imenujemo *subjekt*, (nam) ni nikoli dano na začetku. Ali, če nam je, je v nevarnosti, da je reducirano na narcisistični, egoistični in skop ego, natančno od katerega nas lahko odreši literatura... Na mestu *ega*, zaljubljenega vase, zraste *sebstvo*, poučeno od kulturnih simbolov, med katerimi so prve zgodbe, ukoreninjene v naši literarni tradiciji. In te zgodbe nam dodelijo enotnost, ki ni substancialna, ampak narativna.

(Paul Ricoeur, *Life in Quest of Narrative*)

- Ko se potopimo v pripovedovanje ali poslušanje zgodbe, se moramo zavedati, da **fabula** ni statična struktura, ampak **proces, ki je končan šele v bralcu/gledalcu**, torej v živem sprejemniku pripovedovane zgodbe.
- **Vzpostavljanje tradicije (kot medija učenja) je odvisno od interakcije dveh neodvisnih dejavnikov, od inovacije (ki se odvija v imaginaciji bralca/poslušalca) in sedimentacije (uskladiščene v ohranjeni zgodbi v obliki modela (ravnanja)). Zakaj? Ker so modeli, ki izhajajo iz preteklih inovacij, vodiči za kasnejše eksperimentiranje v narativni domeni. V imaginaciji namreč ne ustvarjamo „iz nič/od nikoder“, ampak uporabljamo modele iz tradicije**
- Epistemološka posledica pripovedovanja/poslušanja zgodbe je ta, da **čeprav zgodba razkriva posamično dogajanje, konfiguracija sklenjene in dobro povedane zgodbe razkriva univerzalne vidike življenja, saj razvije poseben vidik narativnega razumevanja, ki je bližje Aristotelovi phronesis (in kasneje latinski prudentia) kot teoretičnemu (etičnemu) mišljenju.**

Subjektifikacija oziroma aktiven in odgovoren vstop v svet preko umetnosti (G. Biesta)

- Gert Biesta v zadnjih monografijah* zagovarja tezo o treh sklopih ciljev sodobne vzgoje in izobraževanja:
 - Kvalifikaciji (pridobivanje znanja in razvijanje veščin)
 - Socializaciji (sprejetje kulturnih norm, vrednot, navad)
 - Subjektifikaciji (vzpostavljanje sebe v svetu kot subjekt)

* (*Good Education in an Age of Measurement* (2010) , Jacques Ranciere – *Education, Truth, Emancipation* (2010), *The Beautiful Risk of Education* (2013) , *The Rediscovery of Teaching* (2017), *How Art Teach* (2017))

- **Bivati kot subjekt** ni vprašanje, kaj imamo ali kdo smo (vprašanje identitete), ampak vprašanje, »kaj delamo in katerih dejanj se vzdržimo«. Ek-sistirati **pomeni 'biti zunaj sebe', »biti v svetu in s svetom, biti doma v svetu«** (Arendt), »ne da bi zasedli center sveta« (Meirieu).
- **Srečevanje s svetom se manifestira kot izkušnja odpora.** Lahko pritisnemo močnejše na odpor sveta in uničimo svet, ali se umaknemo iz sveta in uničimo sebe kot subjekta. Rešitev je izogniti se ekstremoma in »**bivati v tem vmesnem prostoru (*middle ground*) kot dialoško bitje**«.
- »**Umetnost je natančno nenehno, dobesedno nikoli končano raziskovanje srečanja z vprašanjem, kaj in kdo je drugi, ... kaj lahko pomeni bivati v in s svetom. Namera tukaj ni obvladati ali udomačiti, ...ampak vstopiti v dialog.**«

- »Umetnost ni le proučevanje tega, kaj pomeni biti v dialogu s svetom – ni le 'zunanje soočenje' – ampak je hkrati raziskovanje lastnih želja – in v tem pomenu 'notranje soočenje'.«
- Če je naš pedagoški cilj možnost drugega človeka, da biva v svetu kot subjekt, potem vzgojnih dejavnosti ne moremo opisati kot prisilo vzgajane osebe, da postane subjekt, o čemer priča kantovski paradoks vzgoje, kako torej kultivirati svobodo preko prisile...
- Ideja, da z vzgojo obudimo v drugem željo bivati kot subjekt, pomeni odziv na to predpostavko s pedagoško gesto („tukaj bi lahko bilo nekaj, kar jaz kot učitelj menim, da je lahko pomembno, zate“), ki zmoti otrokovo delovanje in njegovo predstavo o sebi (identiteto) in o svojih željah.

- Motnja »naravnega toka« delovanja otroka z vzgojno gesto je začetna točka našega delovanja, ki lahko pomeni »povabilo k gledanju z druge perspektive« ali celo »nudenje odpora otroku in njegovim željam«.
- Umetnost v tem smislu »osredotoči pozornost, lahko zmoti obstoječi tok doživljanja in delovanja, ponudi odpor, upočasni bivanje, zaustavi ljudi na njihovi poti, nas prisili k razmišljanju in delovanju«, ponudi vzgojna sredstva, ki jih ni lahko najti pri drugačnih načinih pedagoškega delovanja.
- Umetnosti podpirajo otrokovo vstopanje v svet na način, da omogočajo konkretne možnosti za eksperimentiranje s tem, kaj pomeni soočiti se z odporom in ga predelati, namesto da se mu izognemo. Hkrati pokažejo, da je srečevanje s svetom lahko tudi velik viri zadovoljstva in občutenja pomembnosti za naše življenje (*significance*)...

- Razumevanje pomena ni zadosten pogoj za moralno delovanje; zanj potrebujemo željo po skrbi! Kako razvijati to željo, je eno od ključnih vprašanj moralne vzgoje.
- Kar moramo dodati vzgoji resnice, je vprašanje smisla, zakaj je neka resnica pomembna za našo eksistenco kot subjekt v svetu.
- Umetnost je bolj kot zaradi hermenevtičnega razumevanja pomena pomembna zato, ker preizprašuje našo eksistenco.
- »...slikanje, kiparjenje, ples in glasba niso le različni načini 'ustvarjanja' umetnine, ampak najprej različni načini bivanja v dialogu s svetom, iz katerih se lahko naučimo različnih lekcij, kaj pomeni eksistirati kot subjekt v in s svetom.«

- Vzgoja z umetnostjo je v osnovi dejanje obrata:
 - Obrata učenca proti svetu
 - Kazanja, da je tu nekaj, kar bi lahko bilo dobro, pomembno, vredno pozornosti
 - Vznika želje v učencu, da biva v in s svetom na odrasel način, kot subjekt, ki „biva v svetu, ne da bi bil center sveta“
 - Zagotavljanja prostora, časa in form/oblik, ki mu omogočajo zavedati se, kaj pomeni bivati v in s svetom kot subjekt
 - Zagotavljanja podpore in opore, da lahko učenec vztraja v težavnem vmesnem prostoru med lastnimi željami in zahtevami/pobudami iz sveta, v katerega vstopa
- Umetnina omogoči vznik vprašanj o bivanju v svetu, ki so šele reakcija na to, da smo svetu pustili, da deluje na nas, se nas dotakne, nas naslovi, nam govori, nas uči.

Biesta (2017) *Letting Art Teach*. Arnheim: ArtES Press and author.

Praktični del

Razumevanje pomena sporočila:
Iz razstave likovnih izdelkov beguncev
v Knjižnici Logatec

Subjektifikacija:
Virtualni vrtovi –otroci iz Vrtca Vodmat

Nekaj primerov pozitivnih učinkov umetniške izkušnje na otroke/mladostnike

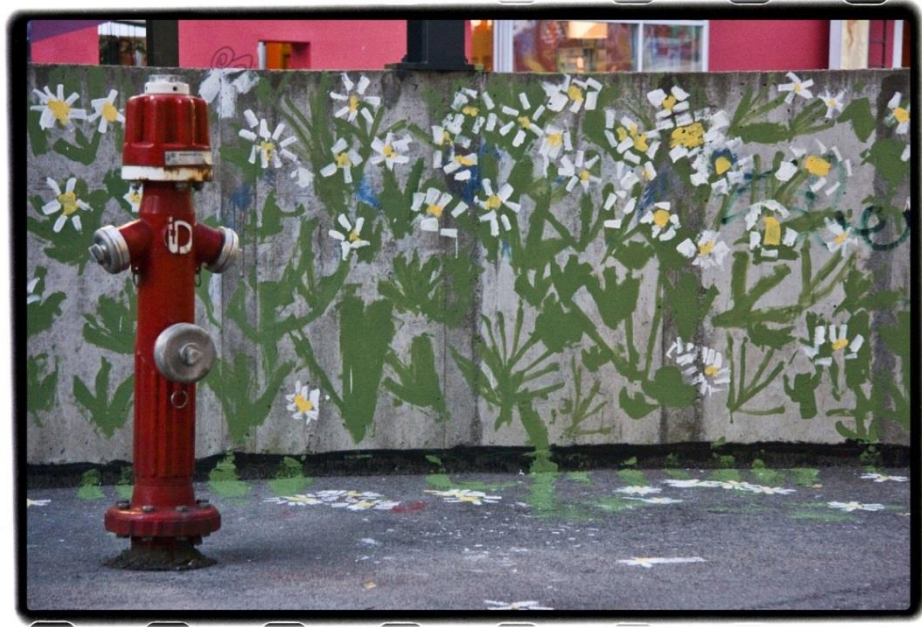
- Umetnost kot način vstopanja v svet
 - Subjektiviran vstop v svet
 - Uživanje v lepem in ustvarjanje lepšega sveta
 - Kritična samoreprezentacija hendikepa
- Umetnost kot razumevanje sveta in ustvarjanje smisla bivanja
 - Hermenevtično razumevanje zgodbe in katarza
 - Ustvarjalno uporabljanje umetniških jezikov
 - Razumevanje očitnih in subtilnih oblik izključevanja hendikepa iz družbe

Umetnost kot način vstopanja v svet

Subjektiviran vstop v svet in ontološki angažma – Virtualni vrtovi

© Vrtec Vodmat

Ustvarjanje in doživljanje lepega

Fotozgodba o drevesu na dvorišču Landart

© Vrtec Vodmat

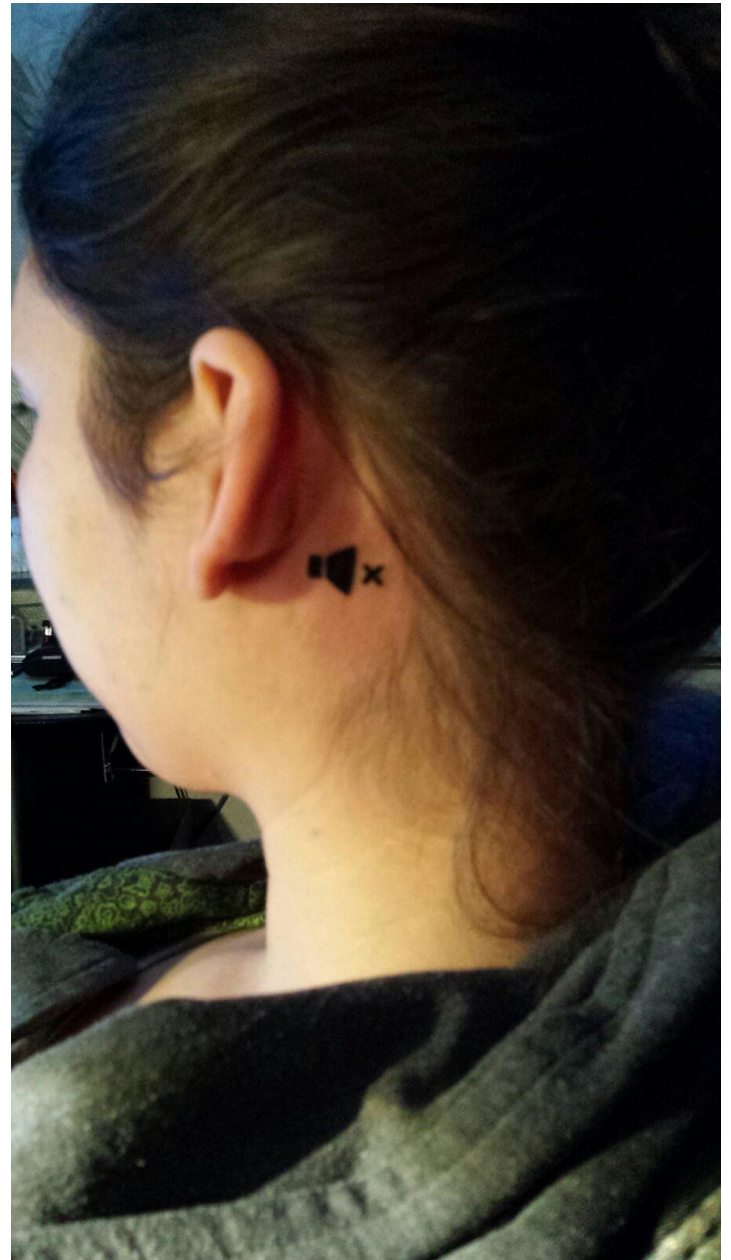
Kritične samoreprezentacije hendikepa

© Jasmin Korbar

© Miha Šoštar

© Raingoose

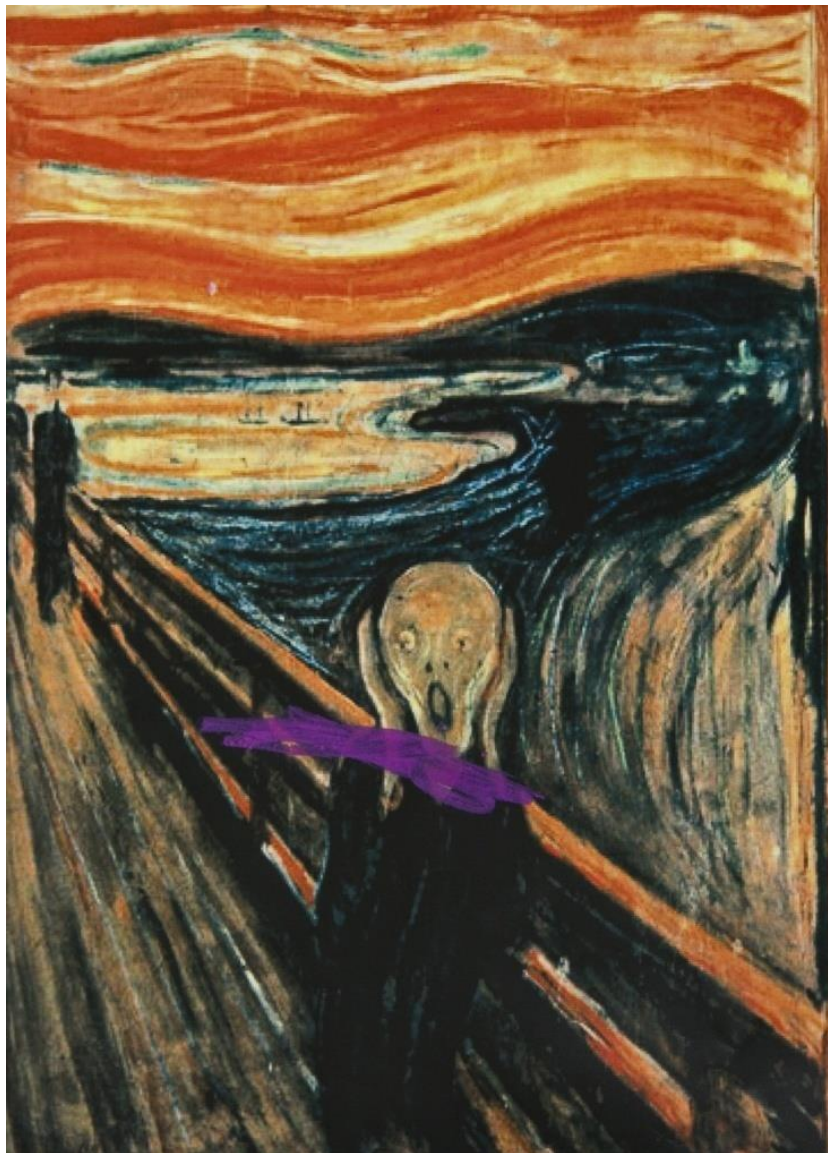

© Nino Rakovič

Umetnost kot razumevanje sveta in
ustvarjanje smisla bivanja

Hermenevtično razumevanje zgodbe in katarza

Metafora in ustvarjanje novih izraznih možnosti

Oblike in metode dela z umetniško izkušnjo v vrtcu/šoli v luči dveh ključnih kakovostnih elementov umetnine

- Številni mednarodni in nacionalni dokumenti izpostavljajo pedagoški pomen umetnosti in potrebo po tem, da je ta vključena v (pred)šolske kurikule v različnih oblikah:
 - Vzgoja za umetnost (oblikovanje novih generacij umetnikov)
 - Vzgoja v umetnosti (razvoj kapacitet za umetniške izkušnje – ustvarjanja in doživljanja – namenjeno vsem)
 - Vzgoja preko umetnosti (raba umetnosti za doseganje drugih ciljev, na primer razvoj mnogoterih učnih stilov, kreativnosti na neumetniških področjih itn.)

- Ob tem se v vrtcih in šolah uporabljata dve osnovni obliki:
 - Poučevanje o umetnosti
 - Vzgoja s pomočjo umetniške izkušnje*
 - ❖ vzgoja v umetnosti v okviru umetnostnih predmetov mora združevati obe obliki pedagoškega delovanja
- Obe osnovni obliki se lahko vključujeta v številne metodične izpeljave:
 - Posebno kurikularno področje (Kurikulum za vrtce)
 - Obvezni iz izbirni umetnostni predmeti
 - Vključevanje informacij o umetnosti in umetniških medijev v pouk neumetnostnih vsebin (humanistika, družboslovje, naravoslovje, šport) – medkurikularne teme
 - Kulturni dnevi
 - Projektni tedni (srednje šole)
 - Obšolske dejavnosti
 - Šola v kulturi

- Spodbujanje vzgoje s pomočjo umetniške izkušnje bo osrednji cilj projekta SKUM
 - kot način vstopanja v svet se bo realizirala predvsem pri
 - obveznih in izbirnih umetnostnih predmetih
 - kulturnih dnevih
 - obšolskih dejavnostih
 - šoli v kulturi
 - kot razumevanje sveta in ustvarjanje smisla bivanja se bo realizirala predvsem pri
 - vključevanju informacij o umetnosti in umetniških medijev v pouk neumetnostnih vsebin

Pomen vrtca/šole kot kulturno-umetniške institucije

- Šola je bila nekoč, še posebej izven razvitih kulturnih središč, pogosto **ključni ponudnik kulturnih dogodkov v lokalni skupnosti**, ki je povezoval ljudi vseh generacij.
- V povezavi s kulturno-umetniškimi institucijami lahko danes obudi to vlogo ter omogoči **nastanek novih učnih okolij in lokalnih pobud skupnostnega življenja**.
- S tem dobijo otroci/mladostniki možnost aktivnega vključevanja v skupnostno življenje, česar jim sama vrtec oziroma šola ne moreta zagotoviti, kar izrazito krepi **razvoj solidarnosti, angažiranega odnosa v skupnosti in drugih pozitivnih političnih vrednot**.
- Šola lahko na tak način okrepi možnosti za kakovostno izvedbo svojih kurikularnih dejavnosti (npr. prostovoljno delo, obeleževanje kulturnih dogodkov, sodelovanje v civilnih iniciativah kot ključen element državljske in okoljske vzgoje), **kulturno-umetnostne institucije** pa pridobivajo močnejši stik z novimi ciljnimi publikami svojih uporabnikov.

Spreminjanje didaktičnih pristopov

- Umetniška izkušnja je specifična oblika izkustvenega učenja, nekje na sredi med izkušnjo v konkretnem okolju in abstraktnim opisom obravnavanega pojava.
- Takšna lega umetniške izkušnje omogoča nekatere nove kvalitete spoznavnih in doživljajskih procesov, ki jih danes opisujemo s koncepti **vrhunske izkušnje (peak experience)**, **zanosa (flow)** in **utelešene vednosti (embodied knowledge)**.
- Prežetost spoznavnih in doživljajskih procesov z opisanimi kvalitetami lahko obstoječe didaktične zasnove vzgajanja in poučevanja obogati s pristopi, ki obetajo močnejši **osebni angažma otrok/učencev/dijakov, razvoj novih oblik in metod aktivnega učenja in spreminjanje tradicionalne vzgoje učitelja in učenca/dijaka v pedagoških situacijah.**

Osnovno načelo sodelovanja umetnika in pedagoškega delavca

- Pedagoški delavci skrbijo za
 - uresničevanje ciljev kurikulumuma
- Umetniki zagotovijo obravnavo določenih elementov kurikulumuma na drugačen način
 - s smiselno izbiro umetniških medijev in vsebin
 - s svojstvenimi pristopi k umetniškim praksam, značilnimi za posamezno umetnostno področje
- Ta delitev vlog zahteva skupno načrtovanje in izvedbo umetniških dejavnosti

Sklepna misel

Kakovostno umetniško izkušnjo (v smislu doživetja sporočila umetnine ali posebnega načina vstopanja v svet) lahko zagotovi samo umetnik. V šolskem okolju pa mora nujno sodelovati z nosilci vzgojno-izobraževalnih dejavnosti...